

teológiai örökségét a szabad akarat kérdéskörének kifejtése során? A téma kifejtése rendjén előbb általános képet körvonalazott Kálvin és az egyházatyák teológiájának kapcsolatáról. Ezt egy teológiai és eszmetörténeti áttekintés követi a szabad akarat kérdéséről Khrüszosztomoszig, illetve Kálvinig. A dolgozat külön fejezetet szentel a témához kapcsolódó konkrét kálvini idézetek elemzésének, de nem hagyja figyelmen kívül a modern teológiai körképet sem, amely a téma hatástörténetét emeli ki. A kutatás azt a kérdést is fölveti, hogy miképpen használható Kálvin és Khrüszosztomosz párbeszéde a szabad akaratról a mai teológiaművelés számára.

Az alábbiakban a doktori dolgozat összefoglalást tesszük közzé.

Kálvin és Khrüszosztomosz „párbeszéde” a szabad akaratról az Institutióban

I. A kutatás célja

Jóllehet Kálvin és az egyházatyák kapcsolatát számos kiváló kutató vizsgálta, és szinte feltérképezhetetlen a megjelent szakkönyvek, illetve tanulmányok száma, részben a Kálvin által idézett óegyházi művek nagy száma miatt, részint pedig új kutatási módszerek alkalmazása és az újabban alkalmazott interdiszciplináris megközelítés miatt a Kálvin és az egyházatyák közötti kapcsolat vizsgálata továbbra is ígéretes kutatási terület marad.

Dolgozatunk célja nem az, hogy teljesen pártatlanul mutassa be Kálvin életét és munkásságát, vagy akár Kálvin és a hányatott sorsú, mégis hihetetlen nagy hatású karizmatikus pátriárka, Khrüszosztomosz teológiai kapcsolatát. Ez ugyanis egyrészt történetírási okok miatt lehetetlen, hiszen – a pusztá tényfelsorolást kivéve – nincs teljesen objektív történetírás, másfelől pedig messze meghaladná egy doktori dolgozat kereteit. Csupán az *Institutio* 1559-es kiadásának a szabad akaratról szóló fejezeteiben fellelhető Khrüszosztomosz-idézetekkel foglalkozunk, és amennyire lehet, tárgyilagosan igyekszünk kideríteni, hogy Kálvin milyen teológiai szempontokat vagy akár érdekeket kívánt érvényesíteni, amikor megfogalmazta e fejezetekben az antiókhiai teológiai iskola emlőin nevelkedett pátriárka szabad akaratral kapcsolatos tanításáról alkotott véleményét.

Kutatásunk fő kérdése, amelyre megpróbálunk választ keresni, így hangzik: milyen tényezők befolyásolták, alakították Kálvin Khrüszosztomosz tanításához való viszonyulását, amikor megfogalmazta saját véleményét a szabad akaratról? Kérdésfelvetésünket többek között azzal indokoljuk, hogy az emberről alkotott felfogás a teológiai tudományművelés egyik megkerülhetetlen kérdése. A szabad akarat kérdése azonban nemcsak a teológiai tudományok különböző területeinek aktuális kérdése, hanem érintheti például az etikai, (valás)pszichológiai, pedagógiai tudományágazatok különböző vonásait is. Ezért amikor azt próbáljuk kideríteni, milyen tényezők befolyásolták Kálvin Khrüszosztomoszhoz való viszonyulását a szabad akarat kérdésében, mindezt

azzal a reménnyel tesszük, hogy kutatásunk eredményeivel mind a (magyar református) teológiaművelést, mind pedig az emberrel foglalkozó tudományágakat gazdagítani fogjuk.

Kutatásunk során többször is láthattuk, hogy Augustinus kivételével mennyire kevésbé ismert Kálvin és az egyes óegyházi szerzők viszonya. Az eddig megjelent szakmunkák – kevés kivételtől eltekintve (például Zillenbiller, Irena Backus, Tony Lane és Lange van Ravenswaay munkái) – általános ismertetést nyújtanak Kálvin és az egyházatyák teológiai kapcsolatáról. Annak érdekében, hogy árnyaltabb és ugyanakkor pontosabb képet kaphassunk e fontos és napjaink teológiaművelése számára is sok hasznos hozadékkal rendelkező teológiai kapcsolatrendszeréről, szükségesnek tartjuk, hogy a jövőben mind idegen nyelven, mind pedig magyarul részletes monográfiák jelenjenek meg Kálvin és egy-egy egyházatyája teológiai kapcsolatáról. Amennyiben e dolgozat elolvasása után valaki árnyaltabban látja Kálvin és Khrüszosztomosz teológiai kapcsolatát, vagy éppen ösztönzést érez hasonló témájú kutatás végzésére, dolgozatunk részben elérte célját.

II. A feldolgozás módszere és a disszertáció gondolatmenete

A dolgozat első és második fejezetében a Kálvintól az egyházatyákig, illetve Khrüszosztomoszig vezető utat próbáljuk meg felvázolni. Kutatásunk első lépéseként megpróbáljuk feltérképezni, hol és milyen körülmények között ismerked(het)ett meg Kálvin az egyházatyák írásaival. Ezért az első fejezet címe: *Ismerkedés az egyházatyák írásaival*. Ehelyütt számba vesszük, hogy tanulmányainak, illetve munkásságának egyes állomásain milyen források alapján ismerkedett meg az óegyházi irodalommal. Világosan kell látnunk, hogy sok esetben adatok hiánya miatt csupán feltételezésekre támaszkodhatunk. Kutatásunk e fejezetének összegzésekképpen elmondhatjuk, hogy Kálvin egész életében szorgalmasan tanulmányozta az egyházatyák írásait, és ily módon folyamatosan bővülő, hatalmas ismeretanyagra tett szert. Bár ezt az ismeretanyagot valószínűleg soha nem adta ki nyomtatott formában önálló *Florilegium Patristicum*ként, nyomtatásban megjelent munkáiból egyértelműen kiderül, hogy kamatoztatta, és a reformáció ügyének előmozdítására felhasználta ezt a hosszú évek munkája során megszerzett ismeretet.

A második fejezetben először feltérképezzük az *Institutió*ban található óegyházi idézeteket és hivatkozásokat, majd pedig áttekintjük a Khrüszosztomoszra vonatkozó idézeteket és hivatkozásokat. Ehelyütt igyekszünk megjegyezni, hogy világosan meg kell különböztetnünk az *apatrisztikus hivatkozás* és *apatrisztikus idézet* fogalmakat. Hivatkozáson azt értjük, hogy Kálvin hányszor említi egy-egy egyházatyája nevét, míg idézetben azt, hogy hány beazonosítható vagy éppen beazonosíthatatlan forrásból származó gondolattal találkozunk az *Institutió*ban. Ily módon egy-egy hivatkozásban akár több idézet is lehet (amint erre van is jó néhány példa), vagy éppen egy sem. Khrüszosztomosz esetében a 38 hivatkozás közül egy pusztán irodalomtörténeti utalás a hamisítványokra,

míg a maradék 37 hivatkozásban 45 idézettel van dolgunk. A különböző statisztikákból kiderül, hogy Konstantinápoly nagy hatású püspöke mind az *Institutió*ban, mind pedig Kálvin teljes munkásságában a leggyakrabban idézett görög egyházatya, illetve a harmadik leggyakrabban idézett egyházatya. Azt is pontosan tudjuk, hogy Kálvin az 1536-os párizsi *Opera Omnia* kiadást használta, amelyet minden valószínűség szerint strasbourgi tartózkodása idején vásárolt meg. Ha egy gyors pillantást vetünk az *Institutió* tartalomjegyzékére, rögtön megállapíthatjuk, hogy milyen teológiai kérdések kapcsán hivatkozott Kálvin Khrüszosztomoszra: Szentháromság-tan, a szabad akarat kérdése, az „erkölcsi törvény”, azaz a Tízparancsolat magyarázata, a bűnbánat és bűnbocsánat kérdésköre, megigazulás és érdemek, Isten örök kiválasztása, a pápaság kialakulása előtti egyházkormányzás, egyházfegyelem, fogadalmak, sákramentumok. Ugyanakkor fontosnak tartottuk Kálvin vallomására hivatkozni, ti. hogy nem megcsonkítva, hanem szó szerint idézi Khrüszosztomosz gondolatait. Azonban látnunk kell, hogy a „szóról szóra” idézés mást jelentett Kálvin számára, mint amit a 21. századi olvasó számára jelent. Nem arról van szó ugyanis, hogy Kálvin egy-egy hosszabb szakaszt idéz betűről betűre, hanem időnként stílusbeli változtatásokat hajtott végre, vagy éppen „ollózva idéz”, és kihagy számára feleslegesnek tűnő részeket. Így tehát, a „szóról szóra” kifejezés minden valószínűség szerint azt jelenti, hogy Kálvin – saját belátása szerint – nem változtatta meg Khrüszosztomosz eredeti gondolatait.

Dolgozatunk harmadik fejezetében a szabad akarattól Khrüszosztomoszig, illetve Kálvinig terjedő „útszakaszcsoport” bemutatunk néhány, témánk szempontjából fontosabb pillanatképet. E pillanatképek abba az örökségbe nyújtanak betekintést, amely alapvetően meghatározta Khrüszosztomosz és Kálvin szabad akaratról alkotott felfogásának alakulását. Először a bibliai tanítást foglaljuk össze, majd a klasszikus görög filozófiában kísérik figyelemmel az emberi akarat szabadságáról alkotott felfogás fejlődését a kezdetektől a keresztyénség megjelenéséig. Ezt követően a legkorábbi ókeresztyén írók tanítását vizsgáljuk meg, az apostoli atyáktól Órigenészig. Ez azért fontos, mert az ókori görög filozófia és a legkorábbi keresztyén irodalom mind Khrüszosztomosznak, mind pedig Kálvinnek közös öröksége volt. Mivel Augustinus teológiája, illetve az Augustinus és a pelagiánusok közötti teológiai csatározás nagymértékben meghatározta Kálvin felfogásának alakulását, szükségesnek tartottuk, hogy ismertessük az óegyházi dogmatörténet ezen szakaszát is. A fejezet következő nagyobb egységében a jelentősebb reformátorok szabad akaratról alkotott felfogását ismertetjük. Kálvin szellemi elődei és munkatársai közül megemlíjük Luther és Erasmus vitáját, Melanchton, Zwingli és Bullinger tanítását. Ezt követően, mint az elemezni kívánt idézetek kontextusát, Kálvin szabad akaratról alkotott felfogását ismertetjük az *Institutió* 1559-es kiadása alapján. Végül pedig röviden összefoglaljuk azokat a dogmatörténeti tanulságokat, amelyeket részint témánk szempontjából, részint pedig általános teológiai tudományművelési szempontokból fontosnak tartottunk.

A szabad akaratról szóló felfogás eszme- és teológiatörténeti áttekintése során világossá vált: annak ellenére, hogy a filozófiai és teológiai köztudat inkább csak néhány jelentősnek vélt „vitára” hivatkozik, kijelenthetjük, a szabad akarat kérdése folyamatosan foglalkoztatta a filozófusokat és a teológusokat. Nem állíthatjuk, hogy a kérdés csak Augustinus és Pelagius vagy Luther és Erasmus idejében vált aktuálissá; akkor csupán hangsúlyváltozások miatt vált intenzívebbé a vele való foglalkozás. A szabad akarat kérdése tehát örökzöld filozófiai és teológiai téma – koronként más-más hangsúllyal: az ógyházban inkább a természetét kutatták, miután azonban a középkori teológia összekapcsolta az érdemteológiával, a reformátorok emiatt harcoltak ellene, vagy legalábbis igyekeztek korlátok közé szorítani.

Továbbá arra is fény derült, mi mindentől függött egy-egy teológus gondolatának továbbélése, recepciója. Egy alapos dogmatörténeti vizsgálat során egyértelművé válik az is, hogy az „eretnekgyártás” folyamata sok esetben is nem annyira teológiai, mint inkább egyházpolitikai tényezőktől függött. Ezért fontos nagyon világosan látnunk: mielőtt egy-egy dogmatörténeti vita kapcsán állást foglalnánk, és bárkit is eretneknek neveznénk, saját történelmi, kulturális, kegyességi hagyományai és nem utolsósorban személyes élettapasztalata alapján kell megpróbálnunk megérteni.

A negyedik fejezetben a szabad akaratról szóló Khrüszosztomosz-idézetek tartalmi, szerzőségi és kontextuális elemzését mutatjuk be. Először statisztikai adatokat közlünk az *Institutio* szabad akaratól szóló fejezeteiben fellelhető Khrüszosztomosz-idézetekről, illetve hivatkozásokról, majd pedig az idézetek elsődleges kontextusának megismerése érdekében röviden bemutatjuk azokat a Khrüszosztomosznak tulajdonítható homíliákat, amelyekből Kálvin az idézett gondolatokat merítette. Ezt követően rátérünk az idézetek és hivatkozások elemzésére. Munkánk során megkülönböztetjük a hitelesnek tekinthető Khrüszosztomosz-homíliákat, illetve azokat, amelyeket a kutatás mai álláspontja szerint ma már bizonyítottan nem tulajdoníthatunk Konstantinápoly pátriárkájának. Ez után az elemzés után megfogalmazzuk Kálvin Khrüszosztomosz teológiai örökségének „felhasználási módjára” vonatkozó következtetéseinket.

Az idézetek és hivatkozások elemzése során fontos alapelv volt, hogy a helyes következtetések érdekében ne csupán azt vizsgáljuk meg, hogyan idézi Kálvin Khrüszosztomosz tanítását, hanem azt az elsődleges kontextust is, amelyben az éppen vizsgált gondolat megtalálható. Az elemzés során kiderült, hogy bizonyos tényezők következtében Kálvin nem mindig értelmezte helyesen Khrüszosztomosz tanítását. Az egyik tényező kétségtelenül az volt, hogy Kálvin nem görögül, hanem latin fordításban olvasta Khrüszosztomosz műveit. Elemzésünk során egyértelművé vált, hogy a fordítás olykor ferdítés, és jelentős különbségek vannak a Kálvin által használt latin fordítás, és az eredeti szöveghez minden valószínűség szerint jóval közelebb álló Migne által is közölt görög szöveg között. Azt is megfigyelhettük, hogy Kálvin kontextusból kiragadva értelmezte Khrüszosztomosz tanítását, és olyan tantételeket tulajdonított Kons-

tantinápoly pátriárkájának, amelyeket az nem, vagy legalábbis nem úgy tanított. Az is megtörtént azonban, hogy Kálvin – minden valószínűség szerint tudatosan – nem vett tudomást egy-egy homília szerzőségi kérdéseiről, és ezzel hozzájárult egy, a valóságtól eltérő Khrüszosztomosz-kép továbbéléséhez. Mindezek ellenére azonban elmondhatjuk, hogy Kálvin kortársainál alaposabban ismerte Khrüszosztomosz írásait, és a reá hivatkozva jelentős mértékben gazdagította a reformáció teológiáját.

Dolgozatunk utolsó fejezetében megpróbáljuk megfogalmazni, mit jelent Kálvin és Khrüszosztomosz teológiai „párbeszéde” a szabad akaratról a 21. századi magyar református teológiaművelés számára. Célunk elérése érdekében először a teljesség igénye nélkül dogmatörténeti pillanatképekben áttekintjük azon teológusok szabad akaratról alkotott felfogását, akik munkásságuk révén meghatározták napjaink teológiaművelését. Itt elsősorban Karl Barth, Emil Brunner, Török István, Tavaszy Sándor, Paul Tillich, Wolfhart Pannenberg és Eberhard Busch munkásságára gondolunk. Ezt követően az említett szerzők felfogásának ismertetése rendjén kialakult összképből kiindulva megkíséreljük megfogalmazni, mivel is gazdagíthatja napjaink teológiaművelését két időben és térben egyaránt egymástól távol élő eltérő teológiai, szociális, kulturális közegben alkotó, ám nagy hatású teológus „világának” találkozása.

Úgy érezzük, kutatásunk következtetései elsősorban a teológiai tudományművelés „elméletére” vonatkoznak: hogyan beszéljünk a ma emberének a szabad akarat kérdésköréről. Nagyon világosan kell látnunk, hogy a teológiai tudományművelés során „világok” találkoznak, érintkeznek egymással. Itt nem csupán Kálvin és Khrüszosztomosz teológiai rendszerére, „világára” kell gondolnunk, hanem arra is, ahogyan kettejük olykor egymástól nagyon különböző világa találkozik a mi világunkkal. Továbbá az emberi, a történelem egyes korszakaiba elhelyezhető világok találkozásán túl számolnunk kell az immanens világ és a transzcendens felfele végtelenül nyitott világának találkozásával is. Tartalmi szempontból látnunk kell, hogy amit Khrüszosztomosz és Kálvin hangsúlyoztak (tudniillik az ember felelőssége, illetve az Isten kegyelmi kiválasztásának elsőbbsége), tulajdonképpen az érem két oldala, és napjaink teológiaművelésének mindkét aspektust egyaránt hangsúlyoznia kell. Az sem elhanyagolandó, hogy semmiképpen nem szabad zárt rendszerré tennünk az „érem” egyik vagy másik oldalát, az ugyanis megszünteti részint a transzcendens és az immanens világ, részint pedig az immanens világban létrejött „kisebbségi világok”, azaz teológiai megközelítések közötti párbeszéd lehetőségét. Napjaink teológiájának tehát úgy kell beszélnie a szabad akaratról, hogy a kérdésfelvetésnek mind az isteni, mind pedig az emberi vonatkozásait hangsúlyozva megtalálhassa azt a nagyon finom egyensúlyt, amelyet megőrizve hitelesen és a Szentíráshoz hűségesen tudja tolmácsolni a választ az immanens világban, ám mégis a transzcendens és az immanens világ határán élő embernek. Ehhez azonban mindenekelőtt nagyfokú nyitottság szükséges, viszont elengedhetetlen

mind a „letűnt világok”, mind pedig saját világunk teológiai, szociális, kulturális kontextusának alapos ismerete.

III. A kutatás eredményei

Jelen disszertáció olyan témát dolgoz fel, amely eddig nagyrészt feldolgozatlan volt. Tanulmányokban történt ugyan utalás a téma egyes vetületeire, monografikus szinten azonban még nem tárták fel Kálvin és Khrüszosztomosz teológiai kapcsolatát. Dolgozatunk a szabad akarat kérdéskörére korlátozódik, a többi téma feldolgozása (Szentháromság-tan, az „erkölcsi törvény”, azaz a Tízparancsolat magyarázata, a bűnbánat és bűnbocsánat kérdésköre, megigazulás és érdemek, Isten örök kiválasztása, a pápaság kialakulása előtti egyházkormányzás, egyházfegyelem, fogadalmak, sákramentumok) további kutatások tárgya lesz. Kutatásunk eredményei a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. A kutatási módszert illetően elmondhatjuk, hogy egyes vonatkozásai új elemekkel gazdagíthatják a magyar és a nemzetközi Kálvin-kutatásokat. Egyrészt tartalmi szinten összehasonlítjuk azt a kontextust, amelybe Kálvin beleilleszti az ógyházi idézeteket azzal a kontextussal, amelyben egy-egy idézett gondolat eredetileg elhangzott. Másrészt a szövegelemzés szintjén összehasonlítjuk ugyanis az *Institutió*ban található idézetek szövegét a Kálvin által használt kiadás szövegével, illetve az eredeti szöveghez közelebb állónak tartott görög szöveggel. Ezáltal nemcsak arra derül fény, ha Kálvin megfelelő kontextusban idézte-e Khrüszosztomosz gondolatait, hanem rávilágít egyes esetleges tényezőkre, amelyek miatt Kálvin félreértelmez(het)te Khrüszosztomosz szabad akaratról alkotott felfogását. E módszernek köszönhetően derült fény arra, hogy Kálvin gyakran kontextusból kiragadva, mintegy szentenciaként idézte azt, amit Khrüszosztomosz egy-egy perikópa kapcsán, egy-egy nagyon konkrét gyülekezeti helyzetben mondott el. Továbbá azt is megfigyelhettük, hogy esetenként a Kálvin rendelkezésére álló pontatlan latin fordítás volt a félreértelmezések oka.

2. Igaz ugyan, hogy Baán István megállapítása szerint Khrüszosztomosznak meg kellett elégednie Kálvin műveiben „az epizodista szerepével”, az áttanulmányozott statisztikák fényében mégis azt mondhatjuk, hogy a „harmadik leggyakrabban idézett egyházatyaként” eléggé jelentős helyet foglalt el Kálvin „patrisztikus arzenáljában”. Ezt igazolandó hivatkoztunk a jelenlegi „vezető” Kálvin-kutatók ezzel kapcsolatos állítására, mely szerint dogmatikai kérdésekben inkább Augustinus volt a mérvadó patrisztikus tekintély Kálvin számára, míg exegetikai kérdésekben főleg Khrüszosztomosz véleményére támaszkodott. Továbbá: azáltal, hogy Kálvin egy korabeli *Opera omnia* kiadás, az 1536-os párizsi Chevallon-kiadás alapján hivatkozott Khrüszosztomosz gondolataira, olykor majdnem szó szerint, olykor pedig csak töredékesen idézve azokat, kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Khrüszosztomosz munkássága „aktívabban” bekerüljön a (16. századi) teológiai köztudatba – még akkor is, ha bizo-

nyos korhoz kötött tényezők miatt részben hamis a Khrüszosztomoszról alkotott kép.

3. Azáltal, hogy dolgozatunkban egyidejűleg törekszünk Kálvin tudósi érdemeinek és tévedéseinek bemutatására, egy árnyaltabb Kálvin-kép kerül az olvasó elé. Az által, hogy időnként rávilágítunk bizonyos tévedéseire, egyáltalán nem szándékunk megcsorbítani Kálvin jó hírnevét vagy kicsinyíteni szellemi nagyságát. Inkább az volt a szándékunk, hogy a maga összetettségében mutassuk be Kálvin tudósi magatartását, amely véleményünk szerint jóval közelebb áll a valósághoz, mint érdemeinek vagy hibáinak egyoldalú túlhangsúlyozása. Továbbá világosan kell látnunk, hogy miközben magyarázatot keresünk Kálvin egy-egy döntésére a közvetlen indoklás és egyértelmű bizonyítékok hiányában, sok esetben csak feltételezésekre támaszkodhattunk. Azonban igyekeztünk a leglogikusabb és legvalószínűbbnek tűnő feltételezést megfogalmazni. Ezek tudományos igazolása vagy éppen cáfolata a dolgozatunkban alkalmazott módszertől eltérő jellegű kutatást igényel.

4. Az alkalmazott kutatási módszernek köszönhetően új megvilágításban láthatjuk Kálvin és Khrüszosztomosz teológiai kapcsolatát a szabad akarat kérdésében. Elsősorban – már az idézetek kiválogatása során – az lett nyilvánvalóvá, hogy a szabad akarat kérdésében Kálvin és Khrüszosztomosz között teljes a nézetkülönbség. Ám az idézetek elemzése során láthattuk, hogy többről van szó, mint egyszerű teológiai nézetkülönbségről. Miközben megpróbáltuk feltárni Kálvin Khrüszosztomosz teológiai munkásságához való viszonyát, igyekeztünk kiemelni annak korhoz kötött vonásait, valamint hiányosságait, ám ugyanakkor – odafigyelve az érzékelt tévedésekre – hangsúlyoztuk Kálvin lelki nagyságát és teológiaművelésének történeti jelentőségét. Az tehát, hogy Kálvin kora tudományművelési szokásainak megfelelően a kontextusból kiragadva (és akár új kontextusba helyezve) idézi Khrüszosztomosz gondolatait, nem csökkenti Kálvin munkásságának értékét. A 21. század tudományos eredményeit ismerve azonban, mindenképpen újra kell értékelni a ketjük közti teológiai kapcsolatot: hangsúlyoznunk kell, hogy Kálvin nem Khrüszosztomosz teljes érvrendszerét felhasználva próbált alátámasztani vagy megcáfolni egy-egy állítást, hanem az egyházatyák műveiben egyszerűen szemléltető példákat keresett az általa bizonyítani vagy cáfolni kívánt tételhez.

5. Az eszme- és teológiatörténeti összefoglaló tanulságaként elmondhatjuk, hogy bár volt néhány jelentős vita róla, a szabad akarat kérdése folyamatosan foglalkoztatta a filozófusokat és a teológusokat. Azt is láthattuk, hogy egy-egy gondolkodó utóélete nemcsak filozófiai és teológiai képzettségétől vagy retorikai adottságaitól függött, hanem jelentős szerepe volt az egyházpolitikai tényezőknek is. Ezért mielőtt állást foglalnánk egy-egy dogmatörténeti vita kapcsán, és bárkit is eretneknek neveznénk, saját történelmi, kulturális, kegyességi hagyományai és nem utolsósorban személyes élettapasztalata alapján kell megpróbálnunk megérteni. Annak érdekében, hogy helyes következtetéseket von-

hassunk le egy egyházatya vagy éppen Kálvin tanítását illetően, mindenképpen meg kell vizsgálni azt a kontextust is, amelyben az éppen vizsgált gondolat elhangzott.

Láthattuk, hogy mivel Keleten más kontextusban merült fel a szabad akarat kérdése, mint Nyugaton, illetve mivel a használt fogalmak (szabad akarat, eredendő bűn, Isten és ember kapcsolata, az ἐφ' ὑμῶν – *ami rajtunk áll, tőlünk függ* kifejezés, stb.) mást jelentettek a keleti és mást a nyugati teológusok számára, szinte természetszerűnek tűnik, hogy az egymással vitatkozó-csatározó felek nem értették meg egymás felfogását. Az is megfigyelhető, hogy minél inkább igyekeztek saját álláspontjukat kifejteni, annál inkább távolabb kerültek egymástól. Erre a megjegyzésre azért van szükség, hogy világosan lássuk, hogy ami az Augustinus tanítására épülő nyugati hagyományban a korabeli római katolikus teológia *via moderna* neopelagianus irányzatának köszönhetően égető sürgős kérdéssé vált, a Khrüszosztomosz korabeli keleti egyháztestekben még egyáltalán nem vagy nem ugyanazzal a hangsúllyal merült fel. Tehát a 21. század tudományművelési gyakorlatának fényében nem tekinthetjük a legszerencsésebb választásnak, hogy a szabad akarat kérdésében Kálvin Khrüszosztomosz gondolataival illusztrálta a cáfolni kívánt állításokat.

6. Láthattuk, hogy a 12 Khrüszosztomosznak tulajdonított gondolat közül, amelyekre Kálvin a szabad akarat kapcsán hivatkozik, igazából csak tíz vonatkozik igazán Khrüszosztomoszra. Kettő olyan Khrüszosztomosznak tulajdonított műből származik, amelynek hitelességét már Kálvin korában is megkérdőjelezték – Kálvin azonban mégis Khrüszosztomosznak tulajdonítja. A tíz hitelesnek tekinthető idézet/hivatkozás közül csupán egyetlen esetben nyilatkozik pozitívan Konstantinápoly pátriárkájáról (bár ez az egy idézet, az alázatosság dicséretéről csak közvetett módon kapcsolható a témához), kilenc esetben pedig elmarasztalja Khrüszosztomosznak a szabad akarat kérdésében kialakult álláspontját. Az, hogy Kálvin és Khrüszosztomosz eltérő módon beszéltek a szabad akaratról, elsősorban eltérő célkitűzésükkel magyarázható. Az *Institutio* megírásának szándékát ismerve elmondhatjuk, hogy Kálvin a hitükért üldözött keresztyének kezébe kívánt rendszerbe szedett ismertetőt adni az evangéliumi hit fontosabb elemeiről. Ez az eleinte nagyon tömör összefoglalás bővült az első kiadást követő 23 évben négy könyvből álló „opus magnum”-má. Khrüszosztomoszt ezzel szemben – meggyőződésünk szerint – inkább gyülekezetépítési szempontok vezérelték. Ezért tartottuk fontosnak az idézetek elemzése előtt vázlatosan ismertetni Khrüszosztomosz antiókhiai gyülekezetének „jellemrajzát”. Megismerve Khrüszosztomosz gyülekezetét, érthetővé válik, miért tartotta szükségesnek a fiatal ígehirdető az emberi felelősség és az isteni akaratral való közreműködés hangsúlyozását.

Ennek megfelelően Khrüszosztomosz egyfelől sosem beszélt elszigetelt témaként a szabad akaratról – nincs is ilyen című műve, mint például Augustinusnak vagy a pelagianusok ellen író teológusoknak –, másfelől pedig mindősze annyit hangsúlyozott, hogy az embernek felelősségteljesen válaszolnia kell

Isten megszólítására, a megfelelő válaszadás pedig az ember akaratán áll vagy bukik, és ezzel a hozzáállással mindent meg kell tennie, ami rajta áll. Kálvin azonban nem a Khrüszosztomosz korabeli bűnök és eretnekségek ellen harcolt, hanem saját korának égető kérdéseivel foglalkozott. Rég letűnt eretnekségekre szinte kizárólag csak akkor hivatkozott, amikor azok újraéledésének veszélyét érezte. Az egyházatyák írásaira, tanítására pedig gyakran hivatkozott akár pozitív, akár negatív példaként. Érvelésének alapja azonban nem az egyházi hagyományban, hanem a Szentírás tanításában gyökerezett. Ennek megfelelően Kálvin viszonyulását az egyes egyházatyákhoz elsősorban nem személyi vagy a műveikkel kapcsolatos szerzőségi vagy „szövegkritikai” kérdések határozták meg, hanem az, hogy az adott gondolat mennyire híven tolmácsolja a Szentírás tanítását, és ennek megfelelően hogyan illeszkedik bele Kálvin teológiai rendszerébe.

Bár az *Institutió*ból úgy tűnik, hogy Khrüszosztomosz túlértékelte az emberi akarat képességeit, az elsődleges források elolvasása és elemzése után rádöbbenünk, hogy ezt azért nem lehet egyértelműen kijelenteni. Úgy tűnik, Kálvin Khrüszosztomoszsal szembeni kritikája nem csak meglehetősen éles, hanem nagyon is egyoldalú. Az elemzés során kiderült ugyanis, hogy Kálvin félreértette és olykor félremagyarázta Khrüszosztomosznak a szabad akaratról szóló tanítását, így önkéntelenül is hozzájárult a Konstantinápoly egykori pátriárkájáról kialakult kép egyoldalúsításához.

7. A probléma azonban, amely ellen Kálvin hadakozott, valós volt. Biblikus érvelése pedig helyénvaló. Kálvin – a többi reformátorhoz hasonlóan – azzal a középkori felfogással vitatkozott, amelyben a szabad akarat kérdése szervesen összekapcsolódott az úgynevezett érdemteológiával. A 16. század kontextusában helyes döntés volt Augustínust kiemelni az ógyházi hagyományból, és tanítására építve hirdetni: *sola gratia*. Ezáltal ugyanis meg lehetett tisztítani a teológiai gondolkodást a reárákódott sokféle fölösleges elemtől, és vissza lehetett vezetni Isten írott Kijelentéséhez, mint a keresztyén hit egyetlen mércéjéhez. Kálvinnak pedig még jót is tett a vitatkozás a sokféle vélekedéssel szemben: hozzájárult ugyanis ahhoz, hogy letisztuljanak gondolatai, és a lehető legvilágosabban fogalmazhassa meg a bibliai tanítás üzenetét. Amit vitatott, abban tökéletesen igaza volt, a gond csupán az volt, hogy Kálvin nem mindig kezelte megfelelően a példák, de főként az ellenpéldák kontextusát, s ezért félreértelmezte egy-egy egyházatya tanítását. Jelen esetben azt láthatjuk, hogy Kálvin az Augustinus és a saját korában aktuális kérdéseket vetítette rá Khrüszosztomosz homíliáira, és ennek függvényében ítélte meg Konstantinápoly pátriárkájának tanítását.

8. A kortárs teológiai irodalom figyelembe vételével a gyakorlatban lévónél „alkalmasabb” utat keres a szabad akarat kérdéséről való értekezés számára. Dolgozatunkban hangsúlyoztuk, hogy napjaink teológiaművelésének meg kell találnia azt a nagyon finom egyensúlyt, amelyet megőrizve hitelesen és a Szentíráshoz hűségesen tudja tolmácsolni a szentírásbeli választ az immanens világ-

ban, ám mégis a transzcendens és az immanens világ határán élő embernek. Az isteni vagy az emberi oldal túlhangsúlyozása vagy a két oldal közötti feszültség kidomborítása helyett azt hangsúlyozza, hogy a két oldal építő módon kiegészíti egymást.

9. Talán úgy tűnik, hogy Kálvin és Khrüszosztomosz szabad akaratról szóló eszmecseréje egyoldalú, azaz kimerül annyiban, hogy Kálvin meglehetősen élesen bírálta Khrüszosztomosz szabad akaratról alkotott felfogását, és az eltérő kontextus meg részcélok miatt igazi „párbeszéd” helyett inkább „elbeszélnek egymás mellett”. Ehhez természetesen hozzájárul az a tény is, hogy a kettenük világa között eltelt 1100 év miatt Khrüszosztomosznak nem volt lehetősége reagálni Kálvin ellenvetéseire. Reméljük azonban, hogy fentebb sikerült érzékeltetnünk: mai ismereteink birtokában Kálvin és Khrüszosztomosz egymástól nagyon különböző világa annyira közel kerülhet egymáshoz, hogy közöttük építő és a mi világunk teológiaművelését gazdagító párbeszéd alakuljon ki. Ehhez azonban mindenekelőtt nagyfokú nyitottság szükséges, viszont elengedhetetlen mind a „letűnt világok”, mind pedig saját világunk teológiai, szociális, kulturális kontextusának alapos ismerete.

Papp György